।।ॐ श्रीगणेशाय नमः।।

तर्कसंग्रहः

(वटुकतोषणीटिप्पणसंग्रहः)

टिप्पणसंग्रहकर्ता

स्वामी शान्तिधर्मानन्द सरस्वती

सत्यं साधना कुटीर

वार्ड नं 3, डाक: कैलास गेट, मुनि की रेती, ऋषीकेश,

तह: नरेन्द्रनगर, जिला: टिहरी गढ़वाल, उत्तराखण्ड 249137.

चल दूरभाष् : 9557130251, www.satyamsadhana.org

	स्वा. शान्तिधर्मानन्द सरस्वतीजी के डी वि डी	मूल्य
1	लघुसिद्धान्तकौमुदी, अर्थसंग्रह, सांख्यकारिका, तर्कसंग्रह	25
2	वेदान्तपरिभाषा, योगसूत्र, मानमेयोदय, मानमनोहर, तर्कभाषा, शिवसूत्र	25
3	ब्रह्मसूत्रं, 1 भगवद्गीता 1-8	25
4	1 भगवद्गीता 9-10, 1 ईश से छान्दोग्य 1-5	25
5	1 छान्दोग्य 6-8, बृहदारण्यक, 2 भगवद्गीता 1-6	25
6	2 भगवद्गीता 7-18, 2 ईश से मुण्डक तक	25
7	2 माण्डूक्य से ऐतरेय तक व अंग्रेजी में छान्दोग्य से बृहदारण्यक 1-5 तक	25
8	श्रीमद्भागवतम् 1-23	25
9	श्रीमद्भागवतम् 24-34, भागवतकथायें - शान्तिधर्मानन्दजी, ठाकुरजी, काशिकानन्दजी, रामानंदजी व विश्वात्मानंदजी	25
10	भागवतकथा-पराशरजी, पंचदशी, सिद्धान्तबिन्दु व शिवदृष्टिः 1-7	25
11	शिवदृष्टिः 8, प्रवचनसंग्रहः, उपदेशसाहस्री, त्रिपुरोपनिषद्, षड्दर्शनसूत्रपाठः, सिद्धान्त कौमुदी 1-4	25
12	सिद्धान्त कौमुदी 5-10, चित्सुखी 1-4, न्यायसिद्धान्तमुक्तावली 1-2, व्याकरण महाभाष्यं 1-6	25
13	चित्सुखी 5-13, अद्वैतसिद्धि 1-12	25

तर्कसंग्रहः-

न्यायबोधिनी

अथ उदेद्शप्रकरणम्

1. अथ ग्रन्थोऽयं न्यायवैशेषिकदर्शनयोः समुच्चयात्मको भवति। कथं? न्यायदर्शने षोडश पदार्थाः चत्वारि प्रमाणनि सन्ति, वैशेषिके तु सप्तपदार्थाः द्वे प्रमाणे च। अस्मिन् ग्रन्थे सप्तपदार्थाः (नैयायिकानां षोडश पदार्थानां सप्तस्वेवान्तर्भूय),चत्वारि प्रमाणानि (वैशेषिकानां द्वे प्रमाणेऽन्तर्भूय)। तस्मात् न्याय-वैशेषिकोभयदर्शनयोः प्रवेशे उपयोगि। तर्क भाषा-केवलन्यायस्यारम्भिको ग्रन्थः, मानमनोहरस्तु-केवल वैशेषिकस्यारम्भिको ग्रन्थः।।

2. मंगं=शुभं लातीति मंगलं तदनुकूलं आचरणं मंगलाचरणं।
तच्च त्रिविधं-नमस्कारात्मकं, वस्तुनिर्देशात्मकं, आशीर्वादात्मकञ्चेति।
समाप्तिकामो मंगलमाचरेत्-प्राचीन नैयायिकाः,
विघ्नध्वंसकामो मंगलाचरेत्-नव्यनैयायिकाः।

3. विपूर्वो धा करोत्यर्थेऽभिपूर्वस्तु भाषणे।
मेलने संपूर्वश्चापि निपूर्वः स्थापने मतः।।
धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्तते।
तमेव विशिनष्ट्यन्यदुपसर्गगतिस्त्रिधा।।

4. विस्तरेणोपदिष्टानामर्थानां सूत्रभाष्ययोः।
निबन्धो यः समासेन संग्रहं तं विदुर्बुधाः।।

5. नीयते परमात्मानं प्राप्यते येन स न्यायः। प्रमाणैरर्थपरीक्षाकरणं वा न्यायः।
नि+इ+घञ् = न्यायः। इण् गतौ।।

6. संबंधश्चाधिकारी च विषयश्चप्रयोजनम्।
विनाऽनुबन्धं ग्रन्थादौ मंगलं नैव शस्यते।।
ग्रन्थाध्ययनप्रवृत्तिप्रयोजकज्ञानानुकूलविषयत्वं अनुबन्धत्वं।।

7. परं = निरतिशयत्वे सति क्षयशून्यत्वं। महः-पूज्यः।

8. चिकीर्षितस्य=कृतिसाध्यत्वप्रकारिकेच्छा चिकीर्षा, तद्विषयीभूतस्य ग्रन्थस्य।

8A. प्रयोजनमनुद्दिश्य मन्दोऽपि न प्रवर्तते।

9. लक्षणस्य लक्षणं-लक्ष्यतावच्छेदकभिन्नत्वे सति व्यावृत्ति (पदार्थेतरभेद) भिन्नत्वे सति लक्ष्यतावच्छेकसमनियतत्वे सति धर्मत्वं।।

10. अन्त:करण परिणामविशेषो उदेद्श:।

11. प्रमाणशून्यानन्ताभिनवपदार्थकल्पना अनवस्था।

12. पदजन्यप्रतीतिविषयत्वं पदार्थत्वं।
द्रव्यादिभेदसप्तकाभाववत्त्वं पदार्थत्वं।
कारणीभूताभावप्रतियोगित्वं प्रतिबन्धकत्वं।

13. शक्ते: सप्तपदार्थेषु कथं नान्तर्भाव: ?
न द्रव्ये - गुणकर्मणो: सत्त्वात्; न गुणे - गुणे गुणानङ्गीकारात्, न कर्मणि- गुणकर्मवृत्तिकत्वात्, न सामान्यविशेषसमवायेषु-अनित्यत्वात्, न प्रागभावे- सादित्वात्, न प्रध्वंसाभावे-सान्तत्वात्, नात्यन्ताभावान्योन्याभावयो: - अनित्यत्वात्।।
क्रियायां क्रिया गुणे गुणो न भवति अमूर्तत्वात्।

14. पदकृत्ये द्रव्यलक्षणेषु प्रथमलक्षणं-लक्षणलक्ष्यतावच्छेदकयोरभिन्नत्वादसंभव:, द्वितीयलक्षणे-उत्पन्नक्षणावच्छिन्नं द्रव्यं निर्गुणं निष्क्रियञ्च तिष्ठतीति न्यायात्। तस्मात् तृतीयलक्षणं कृतं।।

15. एकतरपक्षपातिनी युक्तिर्विनिगमना।

16. द्रव्यकर्मभिन्नत्वे सति सामान्यवत्त्वं गुणस्य लक्षणं।

''अथं लक्षणप्रकरणम्''

17. लक्ष्यतावच्छेदकत्वे सतीतरव्यावर्तकत्वं स्वरूपलक्षणं।
लक्ष्यतावच्छेदकभिन्नत्वे सतीतरव्यावर्तकत्वं तटस्थलक्षणं।

18. जालसूर्यमरीचिस्थं सूक्ष्मं दृश्यते यद्रज:।
तस्य षष्ठीतमो भाग: परमाणु: स उच्यते।।

19. सुख दु:खान्यतरसाक्षात्कारत्वं भोगत्वं।

19A. हिताहितप्राप्तिपरिहारानुकूलव्यापारो चेष्टा।

20. समवायेन गन्धसमानाधिकरणद्रव्यत्वसाक्षाद्व्याप्यजातिमत्त्वं पृथिव्या: लक्षणम्। एवं जलादेरपि।

21. विद्यमानत्वे सतीतरव्यावर्तकत्वे सति कार्यान्वयित्वं विशेषणं।

22. यस्याभाव: स प्रतियोगि।

23. उप समीपवर्तिनि पदार्थे स्वधर्मान् आधीयते य: स उपाधि:।

24. कालो देशस्प्रागभाव ईश्वरेच्छाज्ञानयत्ना:। प्रतिबन्धकाभावश्चादृष्टश्चेति साधारणा:।।

25. शरीरकृत:, सम्बन्धकृत:, उपस्थितिकृतश्च गौरवालाघव विचारो सर्वत्र क्रियते।

तत्रापि फलमुखगौरवस्यादोषत्वं, पर्यायवाचकानां प्रयोगे गौरवलाघवो नाद्रियते-इति च स्वीकृतम्।।

26. प्रारब्धक्रियापरिसमाप्तिकव्याप्तिकालत्वं=वर्तमानत्वं।
स्मर्तव्यप्रत्यस्तमितक्रियाविशिष्टकालत्वं=अतीतत्वं=भूतत्वं।
अनारब्धत्वे सति सम्भावितक्रियाविशिष्टकालत्वं=भविष्यत्त्वं।

27. ग्राह्यत्वं- जन्यप्रत्यक्षज्ञानविषयत्वं।

28. रूपादिचतुष्टयपरिवर्तनप्रक्रियाया विचारे द्वैविध्यं मतं-पीलुपाकवादिनो वैशेषिकाः, पीठरपाकवादिनश्च नैयायिकाः। वस्तुन आपरमाण्वन्तभङ्गे सति विजातीय तेजःसंयोगात् कारणगतपूर्वरूपादिचतुष्टयनाशे तदनन्तरं कार्यानुकूलरूपादि चतुष्टयजनकाः तेजःसंयोगाः परमाणुषु जायन्ते, तदुत्तरं कार्यानुकूलरूपादिचतुष्ट-यविशिष्टपरमाणुभिः द्वयणुकादिक्रमेण कार्योत्पत्तिरेव पीलुपाकवाद इति वैशेषिकानाम् मतं। परमाणुपर्यन्तनाशं विना अवयविन्येव कारणगतरूपा-दिचतुष्टयनाशकाः विलक्षणतेजःसंयोगाः जायन्ते यैः कारणगतरूपादिचतुष्टयनाशे सति कार्यानुकूलरूपादिचतुष्टयोत्पादकाः विलक्षणतेजःसंयोगा अवयविन्येव जायन्ते तैः कार्यानुकूलरूपादिचतुष्टयमुत्पद्यन्ते। इत्थं अवयविन्येव रूपादिचतुष्टयपरावर्तन प्रक्रियां पीठरपाकवाद इति नैयायिका मन्यन्ते।।

29. गुणाः द्विविधाः-व्याप्यवृत्तिका, अव्याव्यवृत्तिकाश्चोति। प्रथमो रूपादयः, द्वितीयश्च संयोगशब्दादयः।

30. गुरुत्वस्यन्दनत्वलक्षणे आद्यत्वं-स्व (पतनोत्पत्तिः - स्यन्दनोत्पत्तिर्वा) समानाधिकरणपतनध्वंसासमानकालिकत्वं।

31. स्नेहो द्विविधः-घनीभूतोऽघनीभूतश्चेति। घनीभूतस्तु दहनानुकूलः तैलादौ, अघनीभूतश्च दहनप्रतिकूलः जलादौ।

32. वीचितरङ्गन्यायेन कदम्बमुकु लन्यायेन वा दशदिक्षूत्तरोत्तरशब्दोत्पत्तिस्तत्तत्पूर्व नाशश्च सुन्दोपसुन्दन्यायेनान्त्योपान्त्ययोः परस्परनाशः।

अथ प्रत्यक्षखण्डः-

33. ज्ञानं=विषयी, तस्मिन् विषयिता भवति, सा च त्रिधा बोध्यते-विशेष्यता प्रकारता संसर्गता चेति। विस्तरस्तु 38 दृष्टव्य।

34. अर्थं बुद्ध्वा वाक्यरचना इति नियमः।

35. कार्यकारणे (अवयवावयविनौ), गुणगुणिनौ, क्रिया-क्रियावन्तौ, जातिव्यक्ती, विशेषनित्यद्रव्ययोः - युतसिद्धम्, एष्वेव समवायसम्बन्धो भवति।

36. व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वं संकरोऽथानवस्थितिः। रूपहानिरसम्बन्धो जातिबाधकसंग्रहः।।

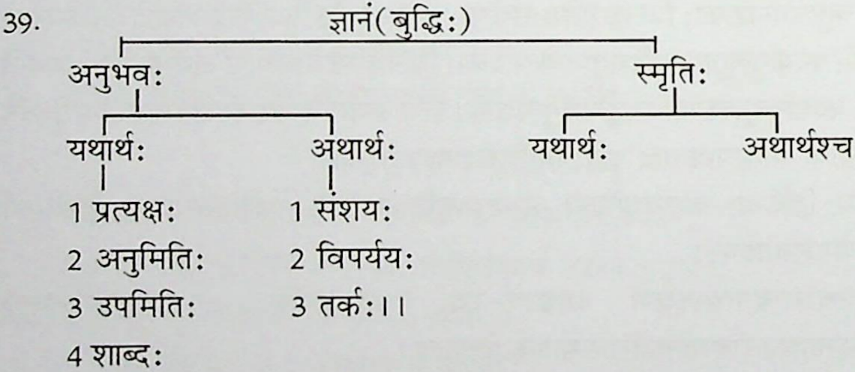
37. नानामुख्यविशेष्यशालिज्ञानं समूहालम्बनं।

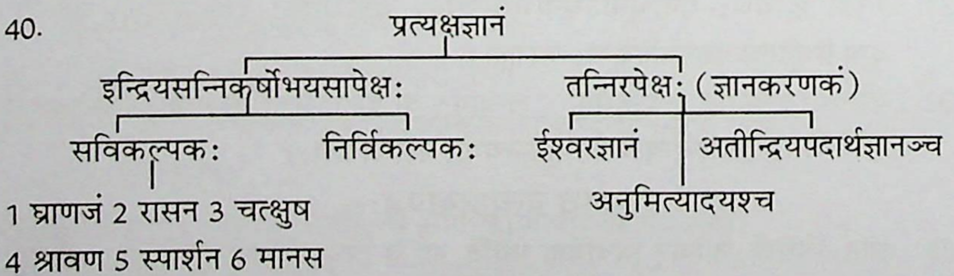
38. ज्ञानं=विषयी, तस्मिन् विषयिता भवति, सा च विषयनिरूपिता भवति। विषयाश्च घटादयः तेषु विषयता भवति, सा च त्रिधा बोध्यते-विशेष्यता, प्रकारता, संसर्गता चेति। कथमिति चेत् श्रूयताम् तावत्-ज्ञानं निरूपकं, विषयश्च निरूप्यः। निरूप्यनिरूपकयोः परस्परसंबंधो भवति। स च ईदृक्-

ज्ञानं- विषयि विषयिता।

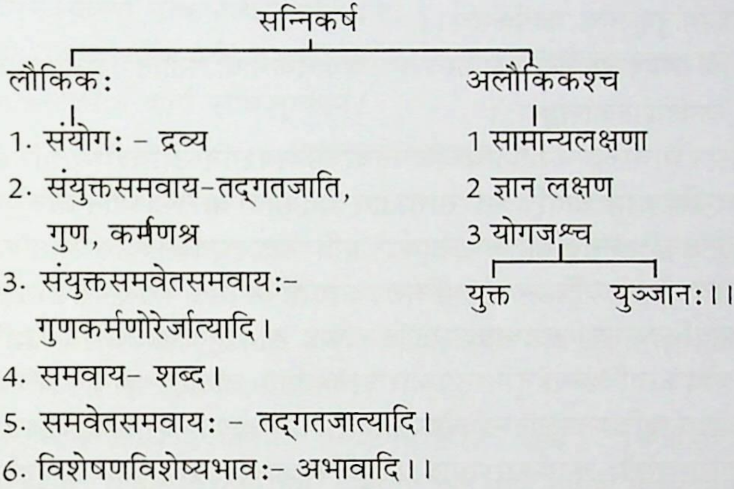
घटादयः- विषयः विषयता।

ज्ञानं घटादौ वर्तते घटदयश्च ज्ञाने वर्तन्ते। प्रथमपक्षे विषयिता त्रिधा बोध्यते द्वितीयपक्षे विषयता त्रिधा बोध्यते। यतोहि नैयायिकाः मन्यन्ते प्रथमान्तार्थमुख्यविशेष्यताशालि ज्ञानं शाब्दबोधो भवतीति।

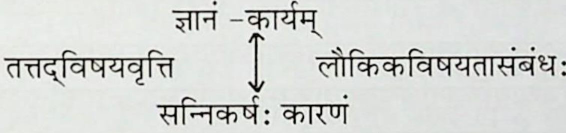
39.

40.

41.

42

अत: ज्ञानात्मककार्यं प्रति तत्तद्विषयवृत्तिलौकिकषियतासंबंधेन तत्तत्सन्निकर्ष: कारणं भवति।।

43. घटाभाव:=इत्यत्र प्रतियोगिता संसर्गविधया भासते, घटविशिष्टाभाव:=इत्यत्र प्रतियोगिता प्रकारविधया भासते।

44. घटाभाववद् भूतलम्-इत्यत्र भूतलं विशेष्यं, घटाभावो (मत्वर्थीयप्रत्ययस्य प्रकृति:) विशेषणम्, अत: संयुक्तविशेषणतासन्निकर्षोऽवसेय: किन्तु भूतले घटाभाव:-इत्यत्र भूतलं विशेषणं, घटाभावो विशेष्य:, अत: संयुक्तविशेष्यतासन्निकर्षोऽवसेय:।।

45. इन्द्रियं करणं प्रत्यक्षप्रमाणं, सन्निकर्षो व्यापार:, प्रत्यक्षज्ञानं = कार्यं = फलं

अथानुमानखण्ड:-

1. पूर्वोत्तरभागयोर्ग्रन्थयो: संबंध: संगति:।।

   सप्रषङ्ग उपोद्घतो हेतुताऽवसरस्तथा। निर्वाहकैककार्यत्वे षोढ़ा संगतिरिष्यते।।

   1. स्मरणप्रयोजकसम्बन्धत्वं सप्रसङ्गत्वं।
   2. प्रकृतावबोदकत्वमुपोद्घातत्वं।
   3. अजहत्स्वार्थलक्षणया कार्यकारणभावोपजीव्योपजीवकभावो वा हेतुता।
   4. प्रतिबन्धकीभूतशिष्यजिज्ञासानिवृत्त्यनन्तरवक्तव्यत्वं अवसरत्वं।
   5. एकप्रयोजकप्रयोज्यत्वं निर्वाहकैक्यं।

6. एककार्यानुकूलत्वं कार्यैक्यत्वं।।

2. समानाधिकरणप्रकारताविशेष्यतयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावोऽस्तीति गदाधरभट्टाचार्यः, नास्तीति जगदीशतर्कालङ्कारः।

3. तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षनिष्ठोविशेष्यतानिरूपित साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यनिष्ठविधेयता-कानुमितित्वावच्छिन्नानुमितिनिष्ठकार्यतां प्रति साध्यतावच्छेदकसंबंधवच्छिन्न-साध्ययतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यनिष्ठप्रकारतानिरूपितविषयतासंबंधाच्छिन्न व्याप्तित्वावच्छिन्नन्याप्तिनिष्ठप्रकारतानिरूपिता या हेतुताच्छेदकसंबंधावच्छिन्न हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुनिष्ठप्रकारतानिरूपित तादात्मयसंबंधावच्छिन्न-पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षनिष्ठविशेष्यताशालि परामर्शज्ञानं कारणं इति जागदीशमते अनुमितिपरामर्शयोः कार्यकारणभावः। पूर्वोक्तकार्यतां प्रति साध्यतावच्छेदक-संबंधावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वाव-च्छिन्नविषयतासंबंधावच्छिन्नव्याप्तित्वावच्छिन्नव्याप्तिनिष्ठप्रकारतानिरूपित-विशेष्यत्वावच्छिन्नाभेदसंबंधावच्छिनाश्रयत्वावच्छिन्नश्रयनिष्ठप्रकारतानिरूपित विशेष्यत्वावच्छिन्नहेतुतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुनिष्ठ प्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्नाभेदसंबंधावच्छिन्नाश्रयत्वावच्छिन्नाश्रयनिष्ठ प्रकारतानिरूपित तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षनिष्ठ विशेष्यताशलिपरार्मज्ञानं कारणमिति गादाधरीयमतेऽनुमितिपरामर्शयोः - कार्यकारणभावः।।

4. हेतुसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वं हेत्वधिकरणवृत्ति-भेदप्रतियोगितावच्छेदकधर्मवत्वं व्यापकत्वं।

5. साध्याभाववद्वृत्तित्वं-इत्यस्य विवरणं साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाध्यता-वच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न साध्यनिष्ठप्रतियोगिताक प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधवच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न वैयधिकरण्या-वच्छिाभावाधिकरणं* यत्तन्निरूपित हेतुवाच्छेदकसंबंधावच्छिन्नवृत्तितावच्छेद-केतरधर्मानवच्छिन्न वृत्तितावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिताकाभावो व्याप्तिः।।

* इत्यस्य स्थाने- प्रतियोग्यनधिकरणं यत्साध्याभावाधिकरणं तन्निरूपित....।

6. साध्याभाववद्वृत्तित्वं व्यभिचारः, साध्यवदवृत्तित्वं वा।।

7. द्रव्यत्वे सति सजातीयद्रव्यान्तरानारम्भकत्वमवयवित्वं घटादौ, न तु पञ्चावयवात्मकन्याये। अत्र पंचवाक्यात्मकसमुदायोऽवयवी, अत एव प्रतिज्ञाद्यान्यतमवाक्यमवयवोऽत्र ग्राह्यः, न तु अवयविन द्रव्यस्य समवायिकारण-

त्वमवयवत्वं यत्कपालादौ प्रसिद्धम्।

8. प्रयोज्य:= कार्य:, प्रयोजक:= कराणं। अत: पचावयवात्मकन्याय: कारणं प्रयोजक:, तत्प्रयोज्य:= कार्यं परार्थानुमानम्।

अथ उपमान खण्ड:

1. **बहुवादीसम्मतन्याय:**- बुहुभि: वादिभि: सम्मत: स्वीकृतपदार्थ: प्रथमं विचार्य तदनन्तरं अन्यैरस्वीकृतपदार्थस्य प्रतिज्ञापूर्वकं साधनीय इति एष न्यायस्यार्थ:। एतन्न्यायेन प्रथमं शब्दखण्डमेव विचारणीयं न तूपमानं। यतो हि एकं चार्वाका (प्रत्यक्षं), द्वौ काणादबौद्धौ अनुमानमपि। त्रीणि शब्दमपीति सांख्ययोगिनौ। तत: नैयायिका: ये उपमानं स्वीकुर्वन्ति।

2. उक्तन्यायं बाध्य उपमानमेव प्रथमं विचारितं। कथं? सूचीकटाहन्यायेन। यथा लौहकार: सूचीकटाहयोरुभयो: कार्ययो: कर्तुं प्राप्तं तत्रापि कटाहनिर्माणं पूर्वं प्राप्तं तत: सूची। तथापि सूचीमेव प्रथमं निर्माति, कथं? यतोऽल्पकाले एवं कर्तुं शक्यते धनमपि तत्काल एव प्राप्नोति, कटाहनिर्माणे बहुकालं फलञ्च धनमपि तस्मादेव कारणत विलम्बेन प्राप्नोति। एवमेव शब्द खण्डे विस्तृत विचारो भवति तदपेक्षया उपमानखण्डेऽल्पविचार इति मत्वा प्रथममुपमानं निरूप्य शब्दं निरूपितं।।

अथ शब्दखण्ड:

1. विषयतासंबंधेन शक्तिविशिष्टत्वं शक्यत्वं।
   निरूपतासंबंधेन शक्तत्वं। अर्थस्मृत्यनुकूल पदार्थयो: संबंध: शक्ति: सा तु ईश्वरेच्छैव प्राचीनमतं, इच्चामात्रं नव्यमते।
   ईश्वरेच्छाविषय: ईच्छासामान्यस्य वा विषय: किं भवति? अस्मात्पदादयमर्थो बोद्धव्य इत्येव। स पुन: अर्थविशेष्यकपदजन्यज्ञानविषयत्वप्रकारक:।

2. प्रथमान्तार्थमुख्यविशेष्यशालिज्ञानं शाब्दबोध: इति नैयायिका:।

अथावशिष्टगुणप्रकरणम्

1. यथार्थज्ञानं प्रति संशय: सहयोगी अल्पबाधको वा, विपर्ययस्तु महाबाधकोऽ-त्यन्तविरोधित्वात्। यदा स्वस्यायथार्थज्ञाने दुराग्रहपूर्वाग्रहो वा भवति तदा द्वयोरपि महाबाधकौ एव।

2. तर्क: त्रिविध: सुतर्क:, वितर्क:, कुतर्कश्चेति। तत्र यथार्थज्ञाने सुतर्कवितर्कौ

सहयोगी कुतर्कस्तु महाबाधक एव। यदा सिद्धान्तविपरीतः संशयः पूर्वाग्रहो दुराग्रहो वा स्यात्तदा कार्यकारणभावादिविघटनसंभावनां दर्शयित्वा पूर्वपक्षोत्थापित-दोषनिवारणं तर्कस्य फलं।

3. फलेच्छा उपयेच्छां प्रति कारणं भवति। एवमेव फलगतद्वेषः उपाय तत्साधनगतद्वेषं प्रति कारणं भवति। उपायः फलस्य साधनानि।। प्रथमे फलं सुखं, उपायाः भोजनशयनादिः। द्वितीयं फलं दुःखं, उपायाः कण्टकसर्पापमानादिः।।

4. विशेषणज्ञानं विशिष्टबुद्धिं प्रति कारणं भवति।
ध्वंसं प्रति प्रतियोगिनः कारणं भवति।

5. स्वस्य स्वयमेव जनको न भवति।

अथ कर्मादिप्रकरणम्:-

1. कर्मणो विभागकरणं शिष्यबुद्धिवैशद्यायैव। गमनात्मकत्वात्। यतो हि सर्वेषु उत्तरोत्तरदेशसंयोगपूर्वकपूर्वपूर्वदेशविभागानुकूलक्रियात्मकं गमनसामान्यलक्षणं भवत्येव। ऊर्ध्वाधःप्रसारणाकुञ्चनानि दिगुपाधिका एव।

2. परमाण्वोर्मध्ये विशेषनामकपदार्थोऽस्ति। स च तत्र किञ्चिदपि संबंधेन भवति चेत् स समवाय संबंध एव। किन्तु अनन्तपरमाणूनां मध्ये विद्यमानाः अनन्ता विशेषा सत्त्वेऽपि विशेषेषु जातिर्नास्ति। कथं, विशेषा स्वयं व्यार्तकात्मकत्वात्। जातिरपि वस्तूनां व्यावर्तनं करोति। अत एव विशेषे जातिश्चेत् विशेषत्वं, ततः विशेषस्य रूपहानिः (विशेष पदार्थस्य स्वरूपस्य व्यावर्तनात्मकस्य हानिः)स्यात्। तस्मात् विशेषेषु जातिर्नास्ति।

3. दृग्दश्यसंयोगो हेयहेतुः। हेयं दुःखं, तस्य हेतुः द्रष्टादृश्ययोः संयोग एव। संयोगश्च संबंधविशेषः। सम्बन्धश्च विशिष्टप्रतीतिनियामकत्वं। एकास्मिन् पदार्थेऽन्य-पदार्थस्य यद्वैशिष्टयं प्रतीयते तस्य नियामकः संबंधो भवति। अतः नियामकत्वं अर्थात् वैशिष्ट्यप्रतीतिनियामकत्वं संबंधस्य लक्षणं भवति। तच्च सदा द्विष्ठ एव।।

4. तद्भिन्नत्वे सति तद्गतभूयो धर्मवत्त्वं सादृश्यत्वं।

5. तद्भिन्नत्वे सति तदभिन्नसत्ताकवं तादात्म्यं।

।। इत्यों शम्।।

	प्रकाशित पुस्तकों की सूची	
1	शिवपूजापद्धतिप्रकाशः	मुफ्त
2	योगपंचदशी	100
3	सर्वदर्शनसारः	175
4	श्रीचक्रपूजापद्धतिप्रकाशः पूर्णिका सहित	300
5	वास्तुपूजापद्धतिप्रकाशः	120
6	शक्तिमहिम्नःस्तोत्रम्	120
7	दुर्गापूजापद्धतिप्रकाशः	250
8	दुर्गाहोमविधिः	250
9	उणादिकोशः	30
10	शक्तिमहिम्नःस्तोत्रम् (मूलमात्रम्)	मुफ्त
11	शिव-शक्तिमहिम्नःस्तोत्रम् (मूलमात्रम्)	मुफ्त
12	Holistic Yoga	220
13	An Advatik View of Kantian Thoughts	560
14	Wisdom of Yoga	Free
15	लघुसिद्धान्तकौमुदी (टिप्पणसंग्रहः)	20
16	तर्कसंग्रह (टिप्पणसंग्रहः)	10
17	अर्थसंग्रह (टिप्पणसंग्रहः)	10

मूल्यम्: 10/ =